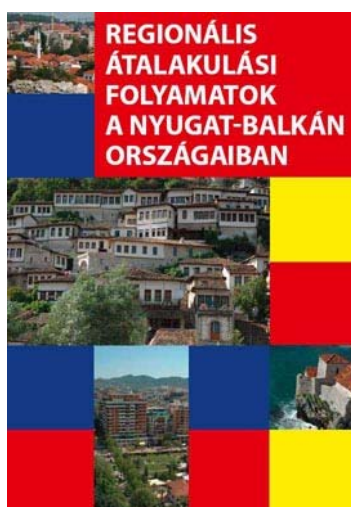

DR. KARÁCSONYI DÁVID

Európa utolsó nagy belső perifériája, a Nyugat-Balkán

Horváth Gyula, Hajdú Zoltán (szerk.):

Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országáiban

MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 2010

Immár egy újabb, a Régiók Európája sorozatban megjelent kötetrel örvendezteti meg az olvasót az MTA Regionális Kutatások Központja, amelynek témája a Nyugat-Balkán. A negyedik kiadvány arculatában követi Oroszországgal foglalkozó elődjét, ami két éve bő évtizedes szünet után jelent meg a sorozat harmadik tagjaként. A két utolsó kötetben az is közös, hogy nem Európa tőlünk nyugatabbra eső, fejlettebb területeivel foglalkozik, sőt még csak nem is – vagy részben nem – európai uniós tagországokkal, ha Szlovéniát leszámítjuk. A kötetek nagy előnye, hogy – több más hazánkban

megjelenő, nemzetközi témájú kiadvánnyal szemben – saját nyelvünkön mutat be egy térséget, tekinti át annak szakirodalmát, így ugyan nem törekszik a nemzetközi porondra, ám idehaza teljes mértékben hiánypótló.

A két utolsó kötetet összevetve fontosnak tartom kiemelni azt a markáns különbséget, hogy míg az Oroszország-kötet zömmel „bennszülött” szerzők munkáit emeli át magyar nyelvre – ami, két évtizeddel a rendszerváltás után a mű nagy erénye –, addig ebben a kötetben a szerzőgárda köreiben nem jelennek meg a helyi kollégák. Ez vélhetően abból fakad, hogy egyrészt a Balkán-kutatások egy ilyen kötethez erős hazai tudásbázissal rendelkeznek, másrészt viszont fakadhat abból, hogy a személyes tudományos kapcsolatok – az orosz viszonylathoz képest – kevésbé kiforrottak. Emellett nyelvi problémák is jelentkezhetnek, például Albánia esetében. Ezzel együtt üdítő az irodalomjegyzékben az angol dominancia mellett felsorakozó néhány balkáni – délszláv – szerző saját nyelvén íródott munkája. Az irodalomjegyzék persze így is tetemes, a könyv a nyugat-balkáni térséggel foglalkozó szakirodalom széles körű gyűjteményeként is felfogható.

Hazánkban a Nyugat-Balkán és általában a Balkán-félsziget országai – más fontos szomszédos térségekhez képest, mint amilyen Ukrajna vagy amilyenek a Visegrádi-országok – kiemelkedő tudományos figyelemnek örvendenek. Ez érthető, hisz a térségben az 1990-es években lezajlott háborús események a széles közönség figyelmét is e térségre vonták. A figyelem ráadásul nem új keletű, hisz az gyakorlatilag végigkíséri a magyar történelmet a középkor óta. Ezt az útirányt hazánkban már eddig is sokan, sokfé-

leképpen kitaposták, így számos forrás áll idehaza is rendelkezésre. Egyes úttörők jobban, mások kevésbé kerültek be a mű szerzőkollektívájába és irodalomjegyzékébe.

A könyv – tanulmánykötet jellegével együtt – alapvetően leíró regionális földrajzi munka, nem is próbál szakítani a megszokott struktúrákkal, nem törekszik komplex, a földrajzi szférákat átölelő szintézisre. Új eredményeket így kevésbé hordoz, inkább eddig meglévő, nem utolsósorban statisztikai ismereteket igyekszik rendszerezni, összegezni magyarul. E feladatát kiválóan betölti. A fejezetcímeket azonban – például a *Migrációt*, a *Turizmust* vagy *A népesség szerkezetének átalakulását* – érdemes lett volna figyelemkelőbbsen megfogalmazni. A kötetnek egy fejezetcíme van csupán, ami nemcsak a témára, hanem a markánsan jellemző, kiemelendő folyamatra is utalást tesz, ez pedig a *Dezintegráció és újrászerveződés a Nyugat-Balkán iparában*.

A kötet öt nagy fejezetben foglalkozik a Nyugat-Balkán problematikájával: az általános politikai-geopolitikai környezettel, a demográfiai, migrációs és munkaerő-piaci folyamatokkal, a környezettel és településhálózattal, továbbá a társadalmi-politikai rendszerekkel és a gazdasággal. A fejezetek ilyen sorrendje meglepheti az olvasót, hisz a természeti környezet a kötet közepén jelenik meg, eltérve a földrajzi szférák tárgyalásának bevett sorrendjétől. Pedig a természeti környezet, a régió rendkívüli domborzati tagoltsága, az egyes térségek egymástól való fizikai elszigeteltsége hosszú évszázadokon keresztül befolyásolta az ott kialakuló társadalmi struktúrákat, a különböző népek és embercsoportok egymáshoz való viszonyát. A leírás mégis szigorúan megmarad a természetföldrajznak a társadalomföldrajztól elkülönült alapjain, és csupán a környezeti problémákat tárgyaló részekben törekszik hidat képezni a társadalmi-gazdasági struktúrákat tárgyaló fejezetek irányába.

A mű kiváló geopolitikai megközelítéssel kezdődik, a Nyugat-Balkánt elhelyezi a földrajzi térben és történelmi kereteiben, tisztázza fogalmát, majd áttekinti az 1990 utáni főbb politikai mozzanatokat, amelyeknek a földrajz és a geopolitika szempontjából jelentősége van. (A szerző kitér a Balkán, illetve a Nyugat-Balkán térségének lehatárolási nehézségeire, mintegy keretet szabva a vizsgálandó térségnek. Más fejezetek szerzői azonban a kötet kereteit szabadon értelmezik, néhol Bulgária, sőt Törökország is előkerül a teljes balkáni közlekedési vagy uniós kontextusban. A felsőoktatás jelenlegi helyzete kapcsán viszont még Szlovénia is lemarad, annak ellenére, hogy a fejezet szerzője maga is kiemeli, Ljubljana volt az első egyetemmel rendelkező város a térségben.) A geopolitikai felvezetést az egyes országok belső regionális tagozódását történelmi keretekben áttekintő rész követi, majd eljutunk egészen az Európai Unióhoz való csatlakozás kérdéséig. Annak ellenére, hogy a szakasz két szerzője, Hajdú Zoltán és Illés Iván többször felvetik ugyanazokat a gondolatokat, ez mégse zavaró, hisz a történelmi tényeket különböző szempontrendszerek alapján, különböző hangsúlyokkal tekintik át élvezetes stílusban. Kissé leegyszerűsítve elmondható, hogy ez az első szakasz minden olyan információt tartalmaz, amit a későbbiek részletesebben kifejtenek. Aki csupán ezt a részt olvassa el, az is teljes képet kaphat a régió lényegi jellemzőiről.

Az etnikai folyamatokat a jugoszláv érától kezdve bemutató fejezet az a rész, amivel már többen is foglalkoztak többféle szempontból. A folyamatok, események kiváló, kompakt, olvasmányos összefoglalását láthatjuk itt. A szerző kitér a politikai eseményekre, az etnikai feszültségek fokozódásának okaira a jugoszláv érában, annak velejáróira, mint például az interetnikus házasságok alacsony arányára egyes nemzetiségek között,

majd a délszláv háborúk etnikai viszonyokra gyakorolt hatásait taglalja (halálos áldozatok, etnikai tisztogatás, menekültek, háborús bűnök). Az etnikai folyamatok politikaközpontú bemutatását színesítette volna, ha a szerző jobban beemeli írásába a magyar etnikai földrajz eredményeit, hisz e viszonyok a magyar nyelvű balkáni szakirodalomban is jól megkutatottak, sőt részletes területi szinten feltártak (többek között a műben is meghivatkozott *Kocsis 1993, 2005* vagy a meg nem hivatkozott *Bottlik 2007a, 2007b, 2008, 2009*).

A kötet egyes fejezetei alapvetően eltérnek egymástól a tekintetben, hogy azoknak szerzői az OECD munkatársai, vagy pedig hazai kutatók. Az OECD-szerzős tanulmányok stílusukban eltérnek a hazánkban megszokott területi, földrajzi publikációk jellegétől, szemléleti aspektusaitól. A demográfiai és munkaerő-piaci folyamatokat részben ezek a külföldi szerzők mutatják be, de nem regionális szemszögből, pedig a kötet címe a „regionális átalakulási folyamatok” bemutatását ígéri.

A korábbi hazai munkákban a migrációt alapvetően csak az etnikai aspektusok kapcsán tekintették át. Véleményem szerint ezért nagyon praktikus, hogy a migrációs fejezet írója a kérdést szinte kizárólag a gazdasági migráció (vendégmunkások, hazautalások) oldaláról közelíti meg, sőt a migráció kérdését a területfejlesztés a gazdaságpolitika tervezésének kérdéseivel is összeköti. Erre azért van szükség a posztjugoszláv térség esetében, mivel a régió az 1960-as évek óta jelentős vendégmunkás-kibocsátó. A hazautalások mára beépültek a gazdaság vérkeringésébe, az innen származó többletjövedelmek jóval magasabb életszínvonalat biztosítanak a lakosság számára, mint az a helyi gazdaság állapotából következne. Ez nagyobb keresletet jelent például a szolgáltatási szektor egyes ágazatai irányába, így alapvetően befolyásolja a helyi gazdasági életet, a regionális folyamatokat. Ezzel együtt az etnikai folyamatokhoz kötődő migráció is előkerül – ha kisebb súllyal is – a korábbi fejezetekben. A foglalkoztatottsági kérdésekről írni nem könnyű, főleg nem olvasmányos stílusban. A fejezet száraz, nehézkes, „OECD-report” nyelvezetű, ami egy geográfus számára kevésbé „élvezetes”.

A Balkán alacsony urbanizációs foka Európa többi részétől elütő sajátosság. A városhálózat fejlődését és az urbanizációs folyamatokat nagy alapossággal tekintik át a szerzők e tényező központba helyezésével. Az egyes országok urbanizációs folyamatait, sőt azoknak belső urbanizációs különbségeit a természeti tényezők, az ipar, a közigazgatás és a vonzáskörzet-változások hatásainak leírásával ábrázolják. A leíró jelleget, katalógushatást sajnos erősíti, hogy ahol az egyes országokat mutatják be, a legfőbb rendező elv az ABC-sorrend. A fejezetben szereplő városhálózat-ábra kapcsán helyes lenne utalni arra, hogy valaki ehhez hasonlót már egy-két évvel korábban is készített, esetleg az ábrát annak átdolgozásával szerkesztették (249. oldal 34. ábra, illetve *Kocsis 2005, 28. ábra*).

A vidéki térségekhez kötődő kérdések két helyen is előkerülnek a kötetben, egyrészt a településhálózat, másrészt a mezőgazdaság kapcsán. Véleményem szerint azonban a vidéki térségeket, azok településstruktúráját és gazdaságát érdemesebb egy komplexumként kezelni. A vidékkel foglalkozó részekből, különösen a mezőgazdasági fejezetből az derül ki, hogy a vidékies térségek alapvető monofunkcionális agrárjellege mindmáig meghatározó a Balkánon. Persze ez a rurális jelleg csak a felszín a nagyarányú nemzetközi munkavállalási célú migráció miatt, így a jövedelmek nemcsak – vagy nagyobb részt nem – a mezőgazdasági tevékenységből, hanem a hazautalásokból származnak akár egy teljesen agrárarculatú falu esetében is, ez azonban a statisztikákból nyilván nem lát-

ható. Így némileg megkérdőjeleződik a mezőgazdaság dominanciája a vidéki térségekben. Minderre kiválóan rávilágít a vidékies (rurális) térségekkel foglalkozó fejezet, amely Meredith tipológiáját alapul véve Szerbia példáján keresztül mutatja be olvasmányosan az egész Nyugat-Balkán vidékies térségeinek típusait. A fejezet kitér egy sor olyan kérdésre, ami már átvezet a mezőgazdasághoz, ez is indokolta volna a két rész összevonását.

A vidékies térségekről szóló fejezetben meglepő az adatok hiányossága (279. oldal, 38. ábra). Figyelembe véve a publikálás évét (2010), felmerül a kérdés, hogy települési szinten miért nincsenek még népességszámadatok se – ennek kapcsán a szerző hosszas magyarázkodásra kényszerül –, hisz a délszláv háborúk rég lezárultak, azóta vélhetően népszámlálás is volt már az utódállamok többségében. Különösen érthetetlen az adathiány több, hazánkban korábban megjelent publikáció ismeretében (például *Bottlik 2007a, 2007b, 2008* vagy az azóta megjelent *Bottlik 2010*).

A politikai rendszerek bemutatásánál különösen értékesnek tartom az egyes országok alkotmányában szereplő preambulumok elemzését, ami sokat elárul az adott ország geopolitikai helyzetéről. A választási, kormányzati rendszerek és pártstruktúrák bemutatása után a területi közigazgatás kerül a középpontba. Itt nemcsak a közigazgatás struktúrájáról, hanem a közigazgatáson belüli hatalmi-irányítási viszonyokról is részletes képet kaphat az olvasó, ami a területi folyamatok megértéséhez alapvetően szükséges. Erről ráadásul idehaza eddig viszonylag kevés ilyen alaposan kidolgozott ismerettár állt rendelkezésünkre.

A szegénység kérdése a társadalmi struktúrák tárgyalásánál éppúgy előkerül, mint a vidékies térségeknél. Ezzel szemben például a bevándorlók és kitelepítettek jelenlegi helyzetére, illetve az etnikai megkülönböztetés kérdésére, amelyek egyébként alapvető velejárói és következményei voltak a délszláv konfliktusoknak, viszonylag kis terjedelmet, csupán két oldalt szentel a szerző. E kérdések ugyan más részekben is felmerülnek, ám itt egyedül a romakérdés emelkedik ki markánsan, ami azt a látszatot keltheti, mintha hazánkhoz hasonlóan a romák hátrányos megkülönböztetése lenne e térség egyetlen etnikai feszültségforrása. Az iparról szóló fejezet tágabb környezetbe helyezve, a közép-európai térséggel összevetve vizsgálja a Nyugat-Balkánt, kitér a külföldi tőkebefektetések hiányára, a dezindusztrializáció kérdéseire és a statisztikai adatforrások hiányosságára.

A mezőgazdaságról szóló rész, habár kitér a privatizációs folyamatra, általában túlságosan leíró jellegű, ebben a struktúrájában viszont alapos és teljes körű (a mezőgazdaság társadalmi-gazdasági súlya, a földhasználat szerkezete, birtok- és üzemviszonyok, növénytermesztés, állattartás, halászat – mindez a számok szövegesítésével). Fontos lenne azonban a balkáni sajátosságok, tradíciók alaposabb, részletesebb bemutatása: a mezőgazdasági üzemszervezés egyedi útja a jugoszláv érában és annak jelenlegi helyzete, egyes regionális specializációk, az állattartás jelentősége bizonyos térségekben, az ehhez kötődő háttér-információk stb. A Nyugat-Balkán mezőgazdasága olyan sokrétű a Vajdaság kiváló feketeföldjeit szabdaló nagyméretű birtoktesteken nyújtózó kukoricatábláktól, az Ausztriát idéző szlovén agrártájtól, a Dinári-hegység apró dolináinak mélyén rejtőző kiskerteken és Sumadia szilvásain át egészen a tengerparti mediterrán oliva-, szőlő- és citruskertekig, hogy ez bővebb leírást igényelne. Mi jellemzi ma ezeket a területeket? Például az, hogy a tengerparti turizmus nyilván magasabb jövedelmet hoz, mint a hegy oldalában nyújtózó szőlőskertek, ezért felhagynak művelésükkel – ahogy erre a vidékről szóló fejezet is utalt. Vajon a Vajdaság mint a Kárpát-medence éléstára milyen képet

nyújt napjainkban? A statisztikákat bárki megnézheti, energiabefektetéssel le is fordíthatja, viszont a háttér-információk részletesebb megismerése csak nagyobb nehézségek árán lehetséges, ahhoz helyismeret szükséges. Ha az állattartásra gondolunk, a Dinári-hegység szélfütt, kopár, füves vonulatain legelésző vézna kecskenyáj, a modern korban is a maga évezredes tradíciói szerint élő, sós sajtot evő, *rakiját* ivó, kőkunyhóban lakó, mogorva, szakállas, csetnik-sapkás juhász jut az ember eszébe. Minderről a könyvben csupán egy mondat olvasható: „A juh- és kecsketartás Albániában, Macedóniában, Koszovóban és Szerbia Szávától délre eső részében nagyon jelentős” (p. 403).

Az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés, a turizmus, a bankszektor, az oktatás és kutatás-fejlesztés általános bemutatása mellett a kötet számos olyan témát is felölel, ami a korábbi, hazánkban megjelent munkákban nem került elő, vagy nem jutott hangsúlyhoz. Ilyenek a területfejlesztéshez kötődő témák, mint a kis- és középvállalkozások, a helyi gazdaságfejlesztés és a regionális fejlesztési programok áttekintése, amelyek mind-mind hiánypótló részek. A kötet a legtöbb helyen igyekszik kitérni a legaktuálisabb folyamatokra, így a gazdasági válság hatásaira és következményeire is.

A mű igen hasznos és időszerű abból a szempontból, hogy összefoglaló szemlélettel tekinti át e térséget az elmúlt húsz esztendő viharos változásainak tükrében, egy olyan időpillanatban, amikor az uniós csatlakozás perspektívájának kinyílása kapcsán a térség új szakasz előtt áll. Jelen helyzetét olyan részletességgel mutatja be ez a könyv, amire eddig magyar nyelven nem nagyon volt példa. A kötet segítheti a térség alaposabb megismerését, haszonnal forgathatja minden geográfus vagy más tudományág képviselője.

IRODALOM

- Bottlik Zsolt* (2007a): Az önálló Montenegró és a montenegrói öntudat földrajzi háttere. *Földrajzi Értesítő*, 3–4.
- Bottlik Zsolt* (2007b): Az etnikai különbségek háttere Macedóniában az átmenet éveiben. *Földrajzi Közlemények*, 4.
- Bottlik Zsolt* (2008): A koszovói válság etnikai földrajzi vonatkozásai. *Földrajzi Közlemények*, 132/3.
- Bottlik Zsolt* (2009): Geographical and historical aspects of the situation of Muslim population in the Balkans. *Hungarian Geographical Bulletin* 58/4.
- Bottlik Zsolt* (2010): Az etnikai térfolyamatok háttere Bosznia-Hercegovinában. *Földrajzi Közlemények*, 134/4.
- Kocsis Károly* (1993): Jugoszlávia – egy felrobbant etnikai mozaik esete. *Etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén*. Teleki László Alapítvány, Budapest
- Kocsis Károly* (2005): Délkelet-Európa térképekben. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest